

UOT 316

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2025.2.219>

Şərqiyyə İmaməli

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Qərbi Azərbaycan qayıdış və

Ermənişünaslıq şöbəsinin böyük elmi işçisi

Azərbaycan

sherqiyyeimameli@gmail.com

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA ERMƏNİSTANDA MİQRASIYA SOSIAL PROBLEM KİMİ

Açar sözlər: Ermənistan, miqrasiya, demoqrafiya, təbii artım

Giriş. Dünyada baş verən demoqrafik dəyişikliklər demək olar ki, bütün ölkələr üçün yeni problemlər yaratmışdır. Demoqrafik qocalmanın artan tendensiyası qlobal səviyyədə özünü göstərir. Ermənistan Respublikasının demoqrafik profili də bu baxımdan istisna deyil. Çünki Ermənistan Respublikasında əhalinin qocalması digər Qafqaz respublikaları ilə müqayisədə ən yüksək səviyyədədir. Bu, ölkə iqtisadiyyatına, büdcənin sabitliyinə, əhalinin təhlükəsizliyinə və rifahına mənfi təsir göstərdi.[3]

Ermənistan xarici miqrasiyanın çox yüksək olduğu ölkələrdən biridir. Bunun bir sıra səbəbləri var. Bunlar 1980-ci illərin sonundan başlayaraq Ermənistandan mühacirət, 1988-ci il zəlzələsi, 1989-cu il Qarabağ müharibəsi, Sovetlərin dağılması və İkinci Qarabağ müharibəsi idi. [14] 1980-ci illərin sonuna qədər gənc əhalisi

olan Ermənistanda yaş qruplarında baş verən dəyişikliklər 1992-ci ildən başlayaraq əhalinin doğum səviyyəsinə ciddi təsir göstərməyə başladı. 1980-1990-cı illərdə Ermənistanın sərhədində baş verən fəvqəladə hadisələr siyasi və sosial-iqtisadi xarakterli köklü dəyişikliklərə, əhalinin təkrar istehsalına və xüsusilə miqrasiya prosesinə təsir göstərmişdir. Hadisələrin sonrakı gedişi nəinki Ermənistanın demoqrafik vəziyyətinin sabitliyini (emiqrasiya daxil olmaqla) bərpa edə bilmədi, həm də itkini dönməz etdi. [1]

Ermənistanın əhalisinin göstəriciləri 1990-cı illərdən (2012-2013-cü illər istisna olmaqla) davamlı olaraq azalmaqdadır. Bu proses 2020-ci il Qarabağ müharibəsindən sonra da davam etdi. Bu, Ermənistan Respublikası Statistika Nazirliyinin Ermənistanın daimi əhalisi ilə bağlı dərc etdiyi statistikada öz əksini tapıb:

Cədvəl 1: 1 oktyabr 2023 cü il siyahıyaalınmasına əsasən Ermənistanda daimi əhalinin sayı [9]

Marz/şehir	Toplam	Şehir	Köy
Ermenistan Cumhuriyeti	2.993.000	1.908.000	1.085.000
İrəvan	1.103.000	1.103.000	-
Araqaçodn	126.000	27 min	99 min
Ararad	261 100	72 800	188 300
Armavir	268 200	83 300	184 900
Geğarkunik	229 900	66 500	163 400
Lori	211 500	123 500	88 000
Kotayk	255 800	138 000	117 800
Şirak	230 700	133 400	97 300
Sünik	137 900	93 300	44 600
Vayoç Dzor	48 400	16 800	31 600
Tavuş	120 800	50 700	70 100

Ermənistanda miqrasiya problemi

Ölkə əhalisinin azalmasına təsir edən əsas amillərdən biri miqrasiyadır. Bildiyimiz kimi, Ermənistan Respublikasının müstəqilliyini elan etdikdən sonra üzləşdiyi ən təhlükəli problemlərdən biri miqrasiyadır. Bu problem illərlə ölkə əhalisinin azalmasına səbəb olub. Miqrasiya təkcə təhlükəsizlik məsələlərinə deyil, həm də əhalinin qocalması, evlilik və boşanmaların sayının artması və azalması kimi demoqrafik xüsusiyyətlərə mənfi təsir göstərmişdir. Ermənistanda aparılan araşdırmalara görə, boşanmalarla

Ermənistanı tərk edənlər arasında güclü əlaqə var. Bu o deməkdir ki, miqrasiyanın sayı artdıqca boşanmaların da sayı artaraq ölkədə yeni sosial problemlərin yaranmasına səbəb olur.[1]

Son zamanlar Ermənistan Respublikasında immiqrantlar 3 qrup bölünür. [12]

1. Ermənistanı tərk edib geri qayıtmayan miqrantlar;

2. 3 ay, 3-12 ay və 12 aydan sonra ölkəyə qayıdanlar;

3. Ermənistana ilk dəfə 2019-2022-ci illərdə gələnlər.

Cədvəl 2: 2020-2022-ci illər üçün miqrasiya axınlarının növləri [9]

Ermənistanı tərk edib geri qayıtmayan miqrantlar	53,2%
3 ay, 3-12 ay və 12 aydan sonra ölkəyə qayıdanlar	19,3%
Ermənistana ilk dəfə 2019-2022-ci illərdə gələnlər.	27,5%

2020-2022-ci illərdə mühacirət edənlərin 53,2 faizi (128 min nəfər) Ermənistan Respublikasının digər bölgələrinə və ya xarici ölkələrə gedib və geri qayıtmayıb. 19,3 faizi (46 min nəfər) müəyyən müddətdən sonra geri qayıdıb. 27,5 faizi (66 min nəfər) Ermənistana ilk dəfə gələnlərdir. Ermənistanın rəsmi statistikasına görə, 2021-ci ildə ölkəni tərk edənlərin 112 mini geri qayıtmayıb, 45 mini geri dönüb. Ermənistan Respublikası gedən və qayıdan əhalinin böyük əksəriyyətinin (müvafiq olaraq 96,7% və

99,6%) vətəni, qalan kiçik hissəsi (gedənlərin 3,3%-i və qayıdan miqrantların 0,4%-i) xarici ölkələrdə doğulmuşdur. Bu illərdə ölkəni tərk edən miqrantların əksəriyyəti 2021-ci ildə (66%), 2021-ci ildəkindən (39%) daha çox 2019-cu ildə geri dönənlər olub. 2019-2021-ci illərdə Ermənistana təqribən 66 min nəfər gəlib, təxminən 83 min nəfər isə ölkəni tərk edib. Ölkəni tərk edənlərin 70,5 faizi 12 aya qədər, 29,5 faizi isə daha uzun müddətə gedib. [12]

Cədvəl 3: 2019-2021-ci illər üçün miqrasiya axınları.[12]

Miqrasiya axınları				
	Gedənlər	Geri Dönənlər	İlk dəfə gələnlər	Cəmi
Kişi	101683	35309	13950	150582
Qadın	10916	10412	21845	43173
cəmi	112599	45721	35435	193755
Ölkə daxilindəki miqrasiya axınları				
Erevan	11308	1931	1262	14501
Araqaçodn	799	-	834	1633
Ararat	1493	222	1938	3653
Armavir	484	100	576	1160
Geğarkunik	2360	320	397	3077
Lori	453	295	1388	2136
Kotayk	100	-	51	151
Şirak	1542	312	929	2783
Syunik	4806	1082	1318	7206
Vayot Dzor	1094	118	174	1386
Tavuş	5021	755	1346	7122
Toplam	29460	5135	10212	44807

Ölkə xaricindəki miqrasiya axınları				
Dağlıq Qarabağa	5706	10224	9998	25928
Rusiya Federasiyasına	74335	25875	10820	111030
Ukrayna	156	716	118	990
Digər MDB ölkələrinə	314	528	591	1433
Gürcüstan	156	-	-	156
Avropa ölkələri	1023	2329	1556	4908
ABŞ və Kanada	1165	390	2021	3576
Suriya	-	127	-	127
Digər	284	397	118	799
Toplam	112599	45721	35435	193755
Şəhər və kəndlərə görə miqrasiya axınları				
Şehir	92833	35229	22570	150632
Köy	19766	10492	12865	43123
Toplam	112599	45721	35435	193755

İkinci Qarabağ müharibəsi Ermənistanı demoqrafik fəlakətə sürüklədi. Şəhər və kəndlərin sosial-iqtisadi vəziyyətindəki kəskin fərqlər, şəhər və kənd əhalisinin daxili və xarici miqrasiyası demoqrafik böhranın səbəblərinin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarıdır. Kənd yerlərində doğum səviyyəsinin ən çox aşağı düşdü-yü bölgələr Ararat (Vedi) və Armavirdir (Sərdarabad). Ümumilikdə Ermənistanda əhalinin təbii artımında 9,9% azalma müşahidə olunub.

Burada miqrasiya məsələləri də mühüm rol oynayırdı. Ermənistanda Covid-19 pandemiyası və İkinci Qarabağ Müharibəsi nəticəsində ölənlərin sayında artım və doğulanların sayında azalma müşahidə olunub. Demoqrafik monitoring dövründə ilk dəfə olaraq Ermənistanın İrəvan və Qeqarkunik (Paytaxt) vilayətləri istisna olmaqla, bütün şəhərlərində əhalinin azalması müşahidə olunub. [6]

Cədvəl 4: 2023-cü ilin yanvar-oktyabr aylarına görə Ermənistanda təbii artımın əsas göstəriciləri^[6]

	2021	2022	2023
Doğum	30320	29928	30186
Ölü Doğanlar	425	361	343
Ölüm	26836	22468	20152
Təbii artım	3484	7460	10034
Evlilik	14474	14036	13734
Boşanma	3692	3764	3780
0-1 Yaş Arası Ölüm	202	191	206
0-4 Yaş Arası Ölüm	236	217	242

Eyni zamanda, Ermənistanda miqrasiyanı şərtləndirən bəzi amillər var. Buraya aşağı həyat standartları, mənəvi cəhətdən qeyri-sağlam mühit, pis iqlim şəraiti və mövcud qeyri-sabitlik daxildir. Bu amillərə ölkədə təhlükəsizliyin təmin olunmaması və müharibə nəticəsində Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində məskunlaş-

mış ermənilərin geri qayıtması da əlavə olundu. Ermənistanda yaşayış şəraiti Azərbaycandan Rusiyaya və Avropa ölkələrinə qayıdan əhalinin miqrasiyasının əsas səbəbləri yaxşı iş tapmaq istəyi, firavan mühitdə və yaxşı şəraitdə yaşamaq istəyi və digər amillərdir.

Cədvəl 5: 2020-2022 illərdə miqrasiya səbəbləri.[8]

Gedib geri dönənlərin əsas səbəbləri	Gedənlər	Geri dönənlər	Yeni gələn miqrantlar
İşləmək	66,3%	14,9%	10,4%
Ailə səbəbindən	3,7%	18,8%	33%
Yerləşmə	1,3%	7,9%	18,7%
Eğitim	7,7%	1,5%	1,5%
Askeri Operosyanlar	0	2,3%	20,4%
İşin Bitməsi	-	24,9%	2,7%
Başka	16,9%	25,3%	8,8%

Ermənistan Respublikasının Miqrasiya Nazirliyinin məlumatına görə, bu göstərici ilk növbədə Rusiya Federasiyasına əmək miqrasiyası ilə müəyyən edilir ki, bunun da 82%-i (təxminən 60-70 min nəfəri) iş məqsədi ilə ora gedib. Statistika naziri Amen Qazaryanın sözlərinə görə, 2020-ci ildə Covid-19 pandemiyası ilə əlaqədar bağlanan hava sərhədlərinin açılması ilə miqrasiyada artım müşahidə olunub. Eyni zamanda, 2021-ci ilin birinci yarısında gedən və gələnər arasında mənfi fərq 2020-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 5 dəfə çoxdur. 2020-ci ildə təxirə salınan səfərlər və əmək miqrasiyası kimi 2021-ci ildə sərhədlərin açılması İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra ölkədəki sosial-psixoloji vəziyyətdir.[7]

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Ermənistanda da daxili miqrasiya artıb. Rəsmi məlumatlara görə, Sünik (Zəngəzur) vilayətinin əhalisi 2020-ci ildəki 136,4 min nəfərdən 2021-ci ildə 134,6 min nəfərə, Vayotsdzorda (Keşişkənd) 2020-ci ildəki 48,4 min nəfərdən 47,620 nəfərə qədər azalıb. Ermənistan Respublikasının İşləri Artak Markosyan miqrasiyanın artdığını, xüsusilə Sünik (Zəngəzur) quberniyasından İrəvan və ətrafına ciddi axının olduğunu bəyan edib.[11] İnkişaf etməmiş infrastruktur və iqtisadi, təhsil, mədəniyyət, sosial və təhlükəsizlik sahələrində problemlər səbəbindən əhalinin kəndlərdən axını müşahidə olunur. Eyni zamanda kəndlərdə əhalinin qeyri-bərabər bölgüsü var. Kənd əhalisinin 60%-i Ararat (Vedi), Armavir (Sərdarabad), Qeqarkunik (Baskənd) və Kotayk (Ellər) rayonlarında cəmləşib və burada da miqrasiya axını var. Lakin sərhəd kəndləri ilə müqayisədə bu ərazilərdə miqrasiyanın səviyyəsi xeyli aşağı idi. 2016-2021-ci illərdə kənd əhalisinin ən çox tərk etdiyi rayonlar

sırasına 5,4 faizlə Lori (Dağ Borcalisi), Şirak (Şorayel) və Vayotsdzor (Keşişkənd), 3,7 faizlə Tavuş (Tovuzqala) daxildir. Ən aşağı miqrasiya göstəriciləri 0,3 faizlə Armavir (Sərdarabad), 0,4 faiz ilə Sünik (Zəngəzur) və 0,6 faizlə Araratdan (Vedi) şəhərlərində olub.[5] Belə ki, Ermənistanda demoqrafik şərait müxtəlif səbəblərdən çətinləşib ki, bu da ölkənin onsuz da ağır olan iqtisadi və sosial vəziyyətinin demoqrafik böhrana çevrilməsinə səbəb olub.

Ermənistanın rəsmi statistika xidmətinin 2021-ci il noyabrın 1-nə verdiyi məlumata görə, 44 günlük müharibədə həlak olan Ermənistan vətəndaşlarının sayı 2904, ölənlərin ümumi sayı isə 3781 nəfər olub. Belə ki, 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə 15-49 yaşlı kişilər arasında ölüm hallarının sayı 3,4 dəfə (2801 nəfər) artaraq 3956 nəfərə yüksəlib. Əmək qabiliyyətli kişilər arasında ölüm hallarının artmasının əsas səbəbi 44 günlük müharibə olub. İkinci Qarabağ müharibəsi və koronavirus pandemiyası təkcə demoqrafik böhrana mənfi təsir göstərməyəcək, həm də müharibədən və pandemiya sonrakı illərdə uzun müddət sosial-demoqrafik vəziyyətə təsir göstərəcək. Ciddi demoqrafik problemlərdən biri də 1990-cı illərin ikinci yarısı və 2000-ci illərin əvvəllərində doğulanların (İkinci Qarabağ müharibəsində iştirak edənlərin əksəriyyətinin) ailə qurma yaşında olmasıdır.[2]

Demografik vəziyyətin mənfi tərəfləri əmək bazarında struktur dəyişiklikləri və sosial təminat məsələləri ilə sıx bağlıdır. Ermənistan Respublikasında müharibə hərbi xərclərin artmasına, işsizliyin və yoxsulluğun səviyyəsinin artmasına, səhiyyə sistemi, pensiyalar və digər sosial xidmətlərə ayrılan vəsaitin azalmasına gətirib çıxarır. Aydın ki, qeyri-müəyyənlik və zəif iqtisadi imkanlar şəraitində miqrasiya

riski də yüksəkdir. İkinci Qarabağ Müharibəsi zamanı Ermənistan Respublikasının üç rayonu – Sünik (Zəngəzur), Vayotsdzor (Keşişkənd) və Qeqarkunik (Başkənd) sərhəd rayonlarına çevrildi və müharibə davam etdikcə bu şəhərlərin əhalisi azalmağa başladı. Bu, demoqrafik, siyasət və müdafiəyə ciddi təsir göstərdi.[2]

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra 2020-ci ildə Sünik (Zəngəzur) rayonunun daimi əhalisi 136 min nəfər azalıb. Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistan Respublikasının digər rayonlarından fərqli olaraq Sünikdən (Zəngəzur) əhalinin axını kifayət qədər azdır. Bu bölgədə 2016-2019-cu illər arasında əhalinin azalması ildə 2159 nəfər olub. 2020-ci il müharibəsinə qədər Ermənistan Respublikasında orta aylıq əmək haqqının reytingində Sünik (Zəngəzur) lider olub. Bu dövrdə İrəvanda orta aylıq əmək haqqı 208 min dram, Sünikdə isə 269 min 782 dram olub. Bunun bir neçə səbəbi var idi:

1. Sünik rayonunda dağ-mədən müəssisələrinin olması;

2. Onların hesabına işğal olunmuş Qarabağ torpaqlarında əkinçilik və heyvandarlıq sahəsinin inkişafı.[2]

İkinci Qarabağ müharibəsinin Azərbaycan Respublikasının hərbi-siyasi qələbəsi ilə başa çatması və işğal olunmuş torpaqların öz sahiblərinə qaytarılması Sünikdə iri heyvandarlığın tənəzzülünə və heyvanların sayının azalmasına səbəb oldu. Bu vəziyyət rayon sakinlərinin gəlir əldə etməsinə mənfi təsir göstərmiş və miqrasiya artmışdır. Eyni zamanda, demoqrafik inkişaf baxımından Gorus rayonunun Teğ kəndində İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər demək olar ki, heç bir əhali axını olmayıb. Burada daimi əhalinin sayı 2016-cı ildə 2206 nəfər olduğu halda, 2020-ci ildə 2165 nəfər olub. Lakin müharibənin başa çatması ilə həm sosial-iqtisadi, həm də təhlükəsizlik baxımından əhalinin həm daxili, həm də xarici miqrasiyası artıb. Müharibə başa çatdıqdan sonra Ermənistan hökuməti yardım proqramları həyata keçirdi və kənd təsərrüfatı sektorunu dirçəltmək üçün addımlar atdı.[13]

Demografiya və Miqrasiyanın İqtisadiyyata Təsiri

Demografiya və immiqrasiya iqtisadiyyata ciddi mənfi təsir göstərə bilər. Əhalinin azalma-

sı istər-istəməz əmək məhsuldarlığının azalmasına səbəb olur. Çünki köç edən əhalinin əksəriyyəti yüksək ixtisaslı insanlardır (beyin axını). Ona görə də Ermənistan Respublikasından Qərb ölkələrinə əsasən gənclər, xüsusilə də gənc mütəxəssislər miqrasiya edirlər. Bu da əhalinin qocalma prosesinə təsir edir. Demografiya və immiqrasiya da işçi qüvvəsinin azalmasına kömək edir. Ermənistanda əmək qabiliyyətli əhalinin sayı ildən-ilə azalır. Ermənistanda 2015-ci ildə əmək qabiliyyətli əhalinin sayı 2 milyona yaxın olduğu halda, 2021-ci ildə bu rəqəm 1 milyon 800 minə düşüb. Yaşlanma ilə əlaqədar istehlak modeli dəyişir, istehlakçı xərclərində davamlı azalma müşahidə olunur. Bu da malların qiymət səviyyəsinə təsir göstərir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına görə, əhalinin qocalması deflyasiya təzyiqləri ilə müşayiət olunur.[3] Nəhayət, demoqrafik qocalma pensiyaların ödənilməsi baxımından büdcə üçün ciddi yükə çevrilir. Qeyd etdiyimiz kimi, Ermənistan əhalisi qocalmış ölkə kimi səciyyələndirilir ki, bu da təqaüdüçülərin sayının artmasına malikdir və buna gətirib çıxaracaq. Məsələn, 2022-ci il iyulun 1-də açıqlanan məlumata görə, Ermənistanda pensiyaçıların sayı 2019-cu ilin əvvəlində 464 min 110, 2020-ci ildə 464 min 595, 2021-ci ildə isə 465 min 955 nəfər olub. Bu, həm birbaşa pensiya ödənişləri, həm də pensiyaların artırılması baxımından ciddi problem olardı.[2]

Demografiya vəziyyətin ən mühüm problemlərindən biri də uzunmüddətli demoqrafik dəyişikliklər nəticəsində əhalinin qocalması, əhalinin artımı, doğum, ölüm və onların yerdəyişməsi, həmçinin miqrasiyadır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müəyyən etdiyi demoqrafik qocalma şkalasına əsasən, əgər ölkənin əhali strukturunda 65 və yuxarı yaşda olan əhalinin xüsusi çəkisi 7%-dən çox olarsa, həmin əhali yaşlı hesab olunur. Ermənistanda bu göstərici 12,6% təşkil edib. Beləliklə, Ermənistan əhalisinin mexaniki hərəkəti göstəricilərindəki tendensiyaları təhlil etdikdə aydın olur ki, miqrasiya təkcə əhalinin azalmasına deyil, həm də demoqrafik qocalmaya səbəb olur. Belə davam edərsə, bu vəziyyətin gələcəkdə daha da pisləşəcəyi ehtimal edilir.[2]

Նәтиҷә

İkinci Qarabağ müharibəsinin yaratdığı ağır sosial-iqtisadi vəziyyət Ermənistan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərdi. İqtisadi artım meylləri zəifləyib. Müharibə iqtisadi böhranı dərinləşdirdi və xeyli maddi itkilərə səbəb oldu. Müharibədən sonra demoqrafik vəziyyət pisləşdi, miqrasiya axını sürətləndi. Təbii artım temp-ləri və doğum nisbətləri azalıb.

Beləliklə, Ermənistanda demoqrafik şərait müxtəlif səbəblərdən çətinləşdi və bu, Ermənistanın onsuz da ağır olan iqtisadi və sosial vəziyyətinin demoqrafik böhrana çevrilməsinə səbəb oldu. Təbii ki, müəyyən müddətdən sonra Ermənistan Respublikasında müharibənin sosial-iqtisadi və demoqrafik nəticələri tam şəkildə görünəcək.

Әдәбиyyat siyahısı

1. Hacıyev Qasım, Kəlbizadə Elnur, Eyvazov Aydın, İsmayılova Turan, Əzimzadə Aynur, İmaməli Şərqiyyə, *Ermənistan: Daxili Sosial-İqtisadi və Siyasi Şərait*, MTM Innovation MMC, Bakı 2019.

2. ՀՀ ժողովրդագրական հիմնախնդիրների պատերազմի ու համավարակի հետևանքների, 2022, էջ 96, գնահատմանը], https://asue.am/upload/files/amberd/Amb%2050_compressed.pdf.

3. ԴԵՄՈԳՐԱՖԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ԱՐՏԱԳԱՂԹԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ՄՇՈՒՇՈՏ ԱՊԱԳԱ էջ 36, https://www.luys.am/img/artpic/small/ecee65f91a1ae0d7260aDemography_very_final.pdf

4. Արցախցիների արտագաղթի տազնապալի միտումը. ինչն այն չէ ՀՀ կառավարության ծրագրերի հետ , <https://arm.sputniknews.ru/20231109/arcakhcin-eri-artagaghti-tagnapali-mitumy-inchn-ajn-che-hh-karavarutjan-tsagreri-het-68382196.html>

5. COVID-19 համավարակի և պատերազմի ազդեցությունը ժողովրդագրական գործընթացների վրա, <https://www.lragir.am/2022/01/30/695806/>,

6. հայաստանի հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2021թ. հունվար-սեպտեմբերին, Հայաստանի

Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե], https://www.armstat.am/file/article/sv_09_21a_520.pdf,

7. Այս տարվա առաջին եռամսյակում Հայաստանը լքել ու չի վերադարձել ավելի քան 55 հազար մարդ, <https://www.azatutyun.am/a/31344184.html>,

8. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու - 2022 , ՄԱՍ 7: ՄԻԳՐԱՑԻԱ , Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտե, https://armstat.am/file/article/demog_2023_7.pdf,

9. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու, 2023, Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտ, <https://armstat.am/am/?nid=82&id=2624>,

10. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ 2023թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻՆ, Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտ], https://www.armstat.am/file/article/sv_10_23a_520.pdf,

11.Միգրացիոն իրավիճակը Հայաստանում՝ միֆեր և իրականություն. փաստերի ստուգում], <https://www.aravot.am/2021/11/29/1232405/>,

12. ՄԻԳՐԱՑԻՈՆ ՊԱՏԿԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 2021 թվականին (Ըստ 2021թ.-ի տնային տնտեսությունների կենսապայմանների ամբողջացված հետազոտության կշռված արդյունքների), https://www.armstat.am/file/article/migration_profile_am_2021.pdf, son erişim tarihi: 09.10.2023

13. Սյունիք . անվտանգային իրավիճակը սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների անկման պատճառ , <https://ampop.am/socio-economic-situation-in-syunik/>,

14. KÖRÜKMEZ Lülüfer, “Öncesi ve Sonrası: Ermenistan’dan Türkiye’ye İşgücü Göçünün Nedenleri ve Göçmen İlişki Ağları”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 29, 2013, s. 67-91.

Summary

Shargiya Imamali

Migration as a social problem in Armenia after the Second Karabakh War

Migration is one of the main threats to the social security system of Armenia. Demographic conditions in Armenia are changing as a result of migration. Year by year, the number of people leaving the country is increasing, while the natural increase is decreasing. The main reasons for migration include economic crisis, mass unemployment, poverty, corruption and other factors. The low standard of living in Armenia, the incompatibility of working conditions, and the opportunity to get a better education increase the level of migration even more. The war, which resulted in Azerbaijan taking back the lands occupied by Armenia in 2020, significantly affected the migration process. While the number of people leaving Armenia due to negative conditions is increasing, on the other hand, there has been migration to Armenia from the Karabakh region. This was the result of the provocation and intimidation of the people by the Armenian terrorist units against Azerbaijan. The main purpose of the article is to investigate how the Second Karabakh war affected the *migration process in Armenia*.

Keywords: *Armenian, migration, demography, natural increase.*

Резюме

Шаргия Имамали

Миграция как социальная проблема в Армении после Второй Карабахской войны

Миграция является одной из основных угроз системе социального обеспечения Армении. Демографическая ситуация в Армении изменяется в результате миграции. С каждым годом количество выезжающих из страны увеличивается, тогда как естественный прирост населения снижается. Основными причинами миграции являются экономический кризис, массовая безработица, бедность, коррупция и другие факторы. Низкий уровень жизни в Армении, несоответствие условий труда, стремление получить лучшее образование также способствуют росту миграции. Война 2020 года, в результате которой Азербайджан вернул свои земли, ранее оккупированные Арменией, значительно повлияла на миграционные процессы. На фоне негативной ситуации количество покидающих Армению увеличилось, с другой стороны, наблюдается миграция из Карабахского региона в Армению. Это стало результатом провокаций армянских террористических группировок против Азербайджана и запугивания населения. Основная цель данной статьи – исследовать, как Вторая Карабахская война повлияла на миграционные процессы в Армении.

Ключевые слова: *армяне, миграция, демография, естественный прирост.*